

Prof. Dr. Mehmet Özmen
Armağanı

Editörler

Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

Adana 2014

Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı

Editörler: Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

© Bu kitapta basılan makalelerin yayın hakları yazarlarına aittir.
Makaleler, yazarlarının izni olmadan basılı veya elektronik
olarak çoğaltılamaz, başka dile çevrilemez.

ISBN: 978-975-487-196-8

Kapak Tasarım: Emine Ağırbaş

Baskı: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü

İsteme Adresi: Çukurova Üniversitesi

Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu

Balcalı/ADANA

Mail: basin-halk@cu.edu.tr

Tel. : 0 322 338 71 14

Türkiye Türkçesinde Bildirme Ekinin İşlevleri

Nazmiye Çelebi, Doğu Akdeniz Üniversitesi

Giriş

Türkçenin sözdiziminin önemli özelliklerinden biri de Hint-Avrupa dillerinde ayrı birer fiille (İngilizce *to be*, Almanca *sein*, Fransızca *etre*) yerine getirilen görevin, yalnızca ek biçimindeki ek fiille 'verb of predication' gerçekleştirilmesidir. Türkçede ek fiil isim soylu sözcüklerin yüklem olarak kullanılmasını, fiil cümlelerinde ise birleşik çekimleri (*hikâye*, *rivayet*, *şart*) sağlamaktadır. Tarih-sel bakından iki ayrı kaynaktan gelişen ek fiilin dört kipi vardır; geniş/şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart. Eski Türkçede (ET) bağımsız birer fiil olan *er-* ve *tur-*, çeşitli ses olayları ile Türkiye Türkçesinde (TT) *i-* (*i-<*ir-<er-*) ve *-Dır* (*<-dUrUr < durur < tur-ur*) şeklinde gelişen iki ek fiil durumuna gelmiştir. ET de *er-* şeklinde olan yardımcı fiile *cevher fiili*, *-Dır* ekine ise farklı kaynaklarda *bildirme eki*, *koşaç*, *kopula* adları da verilmektedir. Ek fiilin geniş zamanı birinci tip kişi ekleri (zamir kökenli) *-Im*, *-sIn*, *-Iz*, *-sInIz* ile çekimlenir. Geniş zaman çekiminde asıl ek fiilin çekimli şekli (ET *erür*) düşmüş, geriye yüklem olma niteliği kazanmış kişi ekleri kalmıştır. Geniş zaman üçüncü kişilerin çekiminde ise özel bir durum farklı bir kaynak vardır. Korkmaz (1992:24-25) bu kaynağı; *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden (*tur-ur*) çıkan, yüklemi özneye bağlayan, ekleşip ünlü ve ünsüz uyumlarına giren, *cevher fiilinin* ihbarının teklik ve çoğul üçüncü kişi çekimlerine gelerek anlamı kuvvetlendiren ek olarak açıklamaktadır. İsim cümlelerine, ek fiilden önce *değil* (*dir*) sözcüğünün getirilmesi ile olumsuz yargı oluşturulur. Üçüncü çoğul kişi çekiminde iki biçimi vardır: *değildirler*, *değillerdir*.

	Tekil	Çoğul
I. Kişi	-Im	-Iz
II. Kişi	-sIn	-sInIz
III. Kişi	-Ø veya -Dır	-Ø veya -DırIAr

Tablo 1: Türkiye Türkçesinde Bildirme Ekleri

TT de birinci tip (*-Im*, *-sIn*, *-Iz*, *-sInIz*) kişi ekleri isim cümlelerinde yüklemleştirici olarak kullanılmaktadır. TT de ekleşmiş olan kişi zamirlerinden (*-Im*, *-sIn*, *-Iz*, *-sInIz*) önce, ET de *er-* fiili gelmekteydi. İsim cümlelerinde, bu fiilin geniş zamanı *erür+ kişi zamiri* yapısı yanında kişi zamirlerinin (*men*, *sen*, *ol*, *biz*, *siz*, *olar*) de yüklemleştirici olarak kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. ET de '*kagan atısı yoluğ tigin men*' "Kağanın kardeş çocuğu Yoluğ Tigin'im". Kaşgarlı Mahmut Divanında (KM) da *men* kişi zamiri yüklemleştirici olarak kullanılmıştır; '*evge ba-*

riğli men, “eve gitmek üzereyim”, *‘sizge keliğli men’*, “size gelmek niyetindeyim”. ET de 3. kişi için ol zahirinin de yüklemleştirci olarak kullanıldığını görmekteyiz; *‘edgü ol’*, “iyidir”, *‘yablak ol’*, “kötüdür”, *‘ayığ edgü ol’*, “hem fena hem kötüdür”. KM da *‘Yalnguk ürülmüş kap ol’* “insan şişirilmiş tulumdur”, *‘bu ot ol kişini uditgan’*, “bu ot insanı uyutucudur”. Orhun yazıtlarında ve KM da *turur* yüklemleştirci olarak değil bağımsız bir fiil olarak kullanılmış, IX. ile XI. yüzyıllarda ise 3. kişi için yüklemleştirci olarak kullanılmaya başlanmıştır. KM da *‘er sökel turur’* “adam hastadır”, *‘Ol taş turur, ol kuş turur’* “O kuştur, o taşır”, On beşinci yüz yıla doğru *turur* fiilinin takı haline geldiğini ve sık kullanıldığını gösteren örneklerin arttığı görülmektedir. *‘Birdir ol, birliğine şek yoktur/ Gerçi yanlış söyleyenler çokturur* (Süleyman Çelebi) *Etiler bunlardurur ilm isleri/Kamudan artuk buların usları* (Garipname). Bildirme ekleri, Eski Anadolu Türkçesinde (EAT) I. ve II. kişilerde, aradaki *erür* düşmüş, kişi zamirlerinin ekleşmesi sonucu bu ekler, yüklemleştirci görevinde kullanılmıştır. Burada ek fiil *erür* den veya *turur* dan söz etmek artık mümkün değildir. EAT de, bildirme ekleri I. tekil kişi için *-am,-em; -van,-ven;-vanın, -venin; -ın,-in*, II. tekil kişi için *-sın, -sin*, çoğul I. kişi için *-uz,-üz; -vuz,-vüz*, çoğul II. kişi için *-sız, -siz* şeklindedir. III. Tekil ve çoğul kişide ise *turur* fiili bildirme eki görevinde kullanılmıştır. Aşağıda, ET den TT ne kadar olan süreçte bildirme eklerinin durumu örnek 1 (a-b-c-d) de ‘kağan’ ismi üzerinde gösterilmektedir.

- 1 (a) ET *kağan erür men* ~ *kağan men* “kağanım”
kağan erür sen ~ *kağan sen* “kağasın”
kağan erür ol ~ *kağan ol* ~ *kağan erür* “kağandır”
- (b) OT *kağan (erür) men* ~ *kağan men* “kağanım”
kağan (erür) sen ~ *kağan sen* “kağansın”
kağan turur ~ *kağan ol* “kağandır”
- (c) EAT *kağan-am/ kağan-van/kağan-ım* “kağanım”
kağan-sın
kağan turur/ kağan durur/ kağan-dur
- (d) TT *kağanım*
kağansın
kağan / kağan-dır

1. Yöntem

Bu çalışmada ek fiilin geniş zaman kipi üzerinde durulmuş, diğer çekimler (*hikâye, rivayet, şart*) araştırma konusunun dışında tutulmuştur. Araştırmada özellikle *-Dır* ekinin işlevleri üzerinde yoğunlaşmış, bu ekin TT de, isim ve fiil cümlelerindeki görevleri belirlenmeye çalışılmış; bu amaçla hem sözlü hem de yazılı kaynaklardan veri toplanmıştır. Araştırmada kullanılan örnekler günlük dilde kullanılan cümlelerin ve gazete yazılarının yanı sıra edebi dilden de seçilmiştir. Bildirme eklerinin tüm işlevlerini gösterebilme açısından araştırmada kullanılan cümleler tek bir kaynaktan seçilmemiş veri tabanı geniş tutulmuştur. Seçilen cümleler dokuz grupta toplanmıştır;

1. İsim cümlelerinde bildirme eklerinin işlevleri.

(a) İsim + zamir kökenli bildirme ekleri (*-Im, -sin, -Iz, -sinIz*) ile Yüklemleştirme

(b) İsim + zamir kökenli bildirme ekleri (*-Im, -sin, -Iz, -sinIz*) + *Dlr* eki ile Yüklemleştirme

(c) İsim + *Dlr* yapısı + *-lar* çoğul eki veya isim + *-lar* çoğul eki + *Dlr* eki ile Yüklemleştirme

(d). İsim+ *- Dlr / -DlrAr* veya isim+-Ø ile Yüklemleştirme

(a) *-miş*+ *Dlr* yapısı

(b). *iyor*+ *Dlr* yapısı

(c). *-ecek*+ *Dlr* yapısı

(d). *-meli* + *Dlr* yapısı

(e). *-mekte* + *Dlr* yapısı

2. İsim Cümlelerinde Bildirme Ekinin İşlevleri

2.1. İsim + zamir kökenli bildirme ekleri (*-Im, -sin, -Iz, -sinIz*) ile Yüklemleştirme

Yüklemi çekimli bir fiil değil isim veya isim soylu bir kelime olan ve ek fiillerle hükme bağlanan cümlelere isim cümlesi denmektedir (Korkmaz 1992: 88). İsim cümlelerinde özne ile yüklem arasında yargı bağı kuran, isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan zamir kökenli bildirme ekleri, *-Im, -sin, -Iz, -sinIz* ekleridir. Bu ekler özneyi yüklemle bağlayan ve yüklemde cümlelerin bitiş halini oluşturan dilbilgisel öğelerdir. Günümüzde isim veya sıfat olan bir sözcük tam bir cümle olmak için : *-im, -in, -iz, -sınız* eklerini almaktadırlar: tembel-**im**, tembel-**sin**, tembel-**iz**, tembel-**sınız**. Bu cümlelerin olumsuzu aynı eklerin "değil" kelimesine getirilmesi ile yapılmaktadır.

Geniş Zamanın Olumlusu			Geniş Zamanın Sorusu		
Tekil	Çoğul		Tekil	Çoğul	
I. Kişi	<i>-(y)im</i>	<i>-(y)iz</i>	I. Kişi	<i>miyim?</i>	<i>miyiz?</i>
II. Kişi	<i>-sin</i>	<i>-sınız</i>	II. Kişi	<i>misin?</i>	<i>misiniz?</i>
Geniş Zamanın Olumsuzu Sorusu			Geniş Zamanın Olumsuz		
I. Kişi	<i>değilim</i>	<i>değiliz</i>	I. Kişi	<i>değil miyim?</i>	<i>değil miyiz?</i>
II. Kişi	<i>değilsin</i>	<i>değilsiniz</i>	II. Kişi	<i>değil misin?</i>	<i>değil misiniz?</i>

Tablo 2.

1(a) *Evdeyim. (1. Şahsın evde olduğunu belirtmektedir)*

(b) *Evde miyim? (1. Şahsın evde olup olmadığı sormaktadır)*

(b') *Evde miyim? (1. Kişi inanmadığını belirtmektedir)*

- (c) Öğrencisin (2. Şahsın öğrenci olduğunu belirtir, bir gerçeği, durumu açıklar.)
 (c') Öğrencisin! (2. Şahsın başka birşey değil öğrenci olduğunu bildirmektedir.)
 (c'') Öğrencisin. (2. Şahsın öğrenciden başka herşey olabileceği belirtilmektedir.)
 (d) Mutlu musunuz? (2.Şahsın mutlu olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir)
 (d') Mutlu musunuz? (Amaç öğrenme değil, sitem etme kırınlığı belirtmedir)
 (e) Bilgin değilim. (1. Kişi bilgin olmadığını açıklamaktadır.)
 (e') Bilgin değilim. (Bilgin değilim, cahilim, nereden bileyim anlamındadır.)
 (f) Derviş değil miyim? (Amaç soru sorma değil, kişiliğini sorgulamadır.)
 (g) Ben Ayşe'yim! Eee ne olmuş ben de Fatma'yım! (Bilgi verme amacından çok, -söylemin gerisinde- benim kim olduğumu biliyor musun?)

Örneklerden görüldüğü gibi zamir kökenli bildirme ekleri, bir durumun, gerçeğin açıklanmasında, sitem veya kırınlığın belirtilmesinde, alaycı bir dil kullanımında, bazı kaynakların görünüş 'aspect' adını verdiği, konuşan kimse- nin kişisel görüş ve yorumunu yansıtan en önemli biçimbirimlerden biri durumundadır. Özellikle konuşma dilinde tonlama ve vurguyla birlikte anlam çeşitliliği fazla olan ve işlevi bağlama göre değişen bir ek görünümündedir.

Edebi dilde çok fazla kullanılan isim + zamir kökenli bildirme ekleri (-Im, -İn, -İz, -İnİz) yapısı biçim bilimi açısından önem taşımaktadır.

- 1(h) [Çiğdem der ki] ben elâyım
 Yiğit başına belâyım
 Hepisinden ben âlâyım
 Benden âlâ çiçek var mı? (Halk Türküsü)
- (ı) Yeni açmış has bahçenin gülüsün
 Kömür gözlüm kıymetini bilene (Karacaoğlan)

2.2. İsim + zamir kökenli bildirme ekleri (-Im, -İn, -İz, -İnİz) + Dİr eki ile Yüklemeleştirme

Türkçedeki isim cümlelerini kuran, kimi zaman bileşik zamanların anlatımında görev alan -Dİr ekinin kullanılışı oldukça ilginçtir. Birçok dilbilgisi kitabında III. kişi bildirme eki olarak tanımlanan bu ek, I. ve II. kişi bildirme eklerinin sonuna da gelebilmekte, bu kullanımıyla kişi eki olmaktan çıkmaktadır.

- 2 (a) Bu makale benim.
 (a') Bu makale benimdir.
 (b) Umarım farkındasınız.
 (b') Umarım farkındasınızdır.
 (c) Yorgunsun, hadi gel uzan biraz.
 (c') Yorgunsundur, hadi gel uzan biraz.
 (d) Akıllıyım, öyle kolay kolay kanmam.

(d') Akıllıyımdır, öyle kolay kolay kanmam.

Örneklerde 1 (a) da bir gerçek belirtilmekte, 1 (a') da ise gerçeğin belirtilmesinde resmi bir ifade ortaya çıkmaktadır. Ayrıca -Dlr ekinin kullanımı anlamı kuvvetlendirmektedir. İsim + zamir kökenli bildirme ekleri (-Im, -sIn, -Iz, -sInIz) + Dlr yapısının kullanımında dikkat çeken bir özellik de I., II. Tekil ve II. Çoğul bildirme eklerinden sonra -Dlr eki yaygın olarak kullanılmasına rağmen I. Çoğul -Iz ekinden sonra -Dlr ekinin kullanım sıklığının az olmasıdır.

2 (e) *Hastayızdır.

(f) *Güzelizdir.

(g) *Yorgunuzdur.

Bazı cümlelerde -Iz eki bulunmasına rağmen bu ek I. Çoğul kişiyi değil I. Tekil kişiyi ifade etmektedir.

(h) Abla bak biz iyi şöförüz, korkmanın âlemi yok. (Ben iyi şöförüm, meraklanmayınız.)

(ı) Saygılıyızdır, öyle laf bilmeyiz. (Saygılı bir kimseyim, o şekilde konuşmam.)

2.3. İsim + Dlr yapısı + -lar eki veya İsim + -lar eki + Dlr eki ile Yüklemeleştirme

Türkçede -Dlr eki ek dizilişinde çoğunlukla son sıradadır. Ancak bazı kullanımlarda bu ekin III. Kişi çoğul eki -IAr dan önce kullanıldığı olmaktadır.

3 (a) Bey yapma, çocukdurlar.

(b) Bey yapma, çocuklardır.

3 (a) ve (b) anlam yönünden oldukça farklıdır. (a) da bir 'belirlilik' varken (b) de 'belirsizlik, belkilik' vardır.

(c) Çocuklar nerede? Okuldadırlar. (Gerçeğin açıklanması; okuldan başka yerde değil, okuldalar.)

(d) Çocuklar nerede? Okuldalardır. (Heralde okuldalar, ama emin değilim)

Türkçede -Dlr bildirme ekinin vurguyu üzerine almayan bir ek olduğu belirtilmektedir fakat 3 (c) ve (d) de bu ekin vurgulu sesletilip sesletilmemesi de anlamı doğrudan etkilemektedir. Vurguya göre iki cümle de aynı anlama gelebilmekte 'belki' ifadesi taşıyabilmekte veya 'kesinlik' ifadesini vermektedir.

<i>Evdeler.</i>	<i>Onlar evdeler.</i>	Gerçeği açıklama
<i>Evdedirler.</i>	<i>Onlar evde olabilirler.</i>	Varsayım, tahmin
<i>Evdedirler!</i>	<i>Onlar evdeler!</i>	Evde oldukları vurgulanır.
<i>Evdelerdir.</i>	<i>Onlar kesinlikle evdeler.</i>	Kesinlik bildirir.

Tablo 3.

2.4. İsim+ -Dır/ -dırlar veya İsim+-Ø ile Yüklemeleştirme

Yüklemi özneye bağlayan, ekleşip ünlü ve ünsüz uyununa giren, cevher fiilinin ihbarının teklik ve çoğul üçüncü kişi çekimlerine gelerek anlamı kuvvetlendiren ek olarak tanımlanan (Korkmaz 1992: 24) *-Dır* eki, hem yazılı dilde hem sözlü dilde oldukça fazla kullanılmasıyla dikkat çekmektedir. Ancak, Türkçede *-Dır* ekinin günlük konuşma dilinde çoğu kez kullanılmaması, sözdizimi açısından olduğu kadar cümle anlambilimi bakımından da dilin önemli bir özelliğini oluşturmaktadır.

4 (a) - *Durak nerededir?*

(b) *-Şuradadır, yakındadır, ilerideki köşededir.* (belkilik, olasılık)

(c) *-Şurada, yakında, ilerideki köşede.* (kesinlik, belirlilik)

4 (a) ve (b) deki gibi cümleler günlük dilde pek rastlanmayan bir kullanım biçimidir. Bunun sebebi günlük konuşmada *-Dır* ekinin kullanma zorunluluğunun olmamasıdır. Bu ek cümlede *'belirlilik, kesinlik'* ve *'belirsizlik, belkilik'* olmak üzere bağlama göre farklı işlevler üstlenmektedir. Konuşma dilinde *-Dır* eki kullanıldığında *'belirsizlik, belkilik'*, kullanılmadığında ise *'belirlilik, kesinlik'* anlamı ortaya çıkmakta ancak yazı dilinde ekin kullanımı *'belirlilik, kesinlik'* anlamını ortaya çıkarmaktadır.

2.4.1. İsim+ -Dır/ -dırlar veya İsim+-Ø ile Yüklemeleştirme Yapısında İşlev

2.4.1.1. Stilistik İşlevi

Edebi dilde bir yazarın veya şairin ötekenden farklı olmasını sağlayan kullandığı veya kullanmadığı kelimelerdir kuşkusuz. Şair ve yazarlar da kendi üsluplarını geliştirirken bildirme eklerinden oldukça fazla yararlanmışlardır. Günlük dilde bildirme eklerinin anlamsal farklılıkları belirgin bir şekilde ön plandayken bunu yazar ve şairlerin eserlerinde ortaya koymamaları düşünülemez. Örneklerde de görüleceği üzere bildirme eklerinin varlığı ve yokluğu farklı imge dünyaları yaratmaktadır.

- 5 (a) *Dostumun bağına girip derdiğim
Lale midir, sümbül müdür, gül müdür?
Nedendir, kömür gözlüm nedendir
Şu geceki benim uyumadığım?*

Karacaoğlan

- (b) *Dervişlik baştadır tacda değildir
Kızdırmak oddadır sacda değildir
Eğer bir mü'minin kalbin yıkarsan
Hakka eylediğin secde değildir
Hakkı arar isen kalbinde ara
Kudüs'de Mekke'de Hac'da değildir*

Yunus Emre

- (c) *Dedim inci nedir, dedi dışımdır.
Dedim kalem nedir dedi kaşımdır,*

*Dedim onbeş nedir, dedi yaşımdır,
Dedim daha var mı dedi ki yoh yoh*

Erzurumlu Emrah

(d) *İstanbul bir sonbahar şehri. Baharına güvenilmez. Yazı pek değişik havalı.* (Falih Rıfkı)

(e) *İstanbul bir sonbahar şehridir. Baharına güvenilmez. Yazı pek değişik havalıdır.*

(d) ve (e) örnekleri karşılaştırıldığında –Dİr in varlığın ve yokluğun söylemin anlam boyutunu tamamen farklılaştırdığı görülmektedir. Ayrıca Yunus Emre’den –Dİr eki çıkarılınca şiir de yıkılan bir saray gibi yıkılacak, Erzurumlu Emrah’daki ‘kesinlik’ ve –Dİr eki ile ortaya konan ‘resmîlik’ de yok olacaktı. Karacaoğlu’naki sanat da –Dİr sız ortadan kalkacak, belki de sevgili ve arasındaki gizli bağ yıkılacaktır.

2.4.1.2. Bir Gerçeğin Bir Durumun Belirlenmesi, Açıklama İşlevi

Gazete yazılarında, bilimsel makalelerde bir gerçeğin açıklandığı veya bir durumun belirtildiği cümlelerde –Dİr eki çok fazla kullanılmaktadır. Bu yazılarda ek yazarın tarafsız kalma çabasının da bir sonucu gibidir. Yazar olabildiğince kişisel görüş ve yorum bildiren ifadelerden kaçınmak için –Dİr ekini kullanmaktadır. Gösterge bilimine göre ise bildirme ekleriyle kurulan cümlelerde özne ile yüklem arasında mantık ve anlam ilişkisi bakımından dört özellik ön plana çıkmaktadır; 1. “Ankara, Türkiye’nin başkentidir” özdeşlik ‘identité’, 2. “Söğüt, bir ağaçtır” dahil olma ‘inclusion’, 3. “Namık Kemal şâirdir.”, aidiyet ‘appartenance’, 4. “Masa, dörtgendir.” nitelik ‘qualification’. Bu yönüyle –Dİr eki bir biçimbirim olmaktan öte söylemin anlamının kilit rolünü üstlenmektedir.

6 (a) *Türkiye’nin başkenti Ankara’dır.* (bilgi verme, açıklama)

(b) *Ekonomiyi olumsuz etkileyen nedenlerden biri enflasyondur.* (gerçeğin açıklanması)

(c) *Bu işlerde çok dikkatlidir.* (bir durumun anlatımı)

Genel doğruları ve yargıları ifade etmek için atasözlerinde, özdeyişlerde –Dİr eki sıklıkla kullanılmaktadır.

(d) *Koparılması mümkün olmayan tek bağ, anne ile evlat arasındaki bağıdır.* (Socrates)

(e) *Çocuklar için annenin kalbi mıknaş, gözleri kutup yıldızı gibidir.* (Johann Herder)

2.4.1.3. Olasılık, Tahmin Yürütme ve Kişisel Görüş İşlevi

Hem yazı dilinde hem konuşma dilinde –Dİr eki ‘sanırım, umarım, mutlaka, muhakkak, bana kalırsa, bence, bana öyle geliyor ki’ gibi anlamı pekiştirici

öğeler kullanılmaksızın, tahmin yürütme, kişisel yorum ve olasılık belirtme anlamını cümleye katmaktadır. Ancak cümlede pekiştirici öğeler kullanılarak anlam daha da güçlendirilebilir.

- 7 (a) *Doktor ameliyattadır, onu göremeyiz. (tahmin yürütme)*
 (b) *Parayı kaybetmiştir, üzüntüsü ondan. (olasılık)*
 (c) *Çocuklar okuldadır. (tahmin)*
 (d) *Bana öyle geliyor ki asıl önemlisi sandıktır. (kişisel görüş)*

2.4.1.4. Belirlilik, Kesinlik İşlevi

Cümlelerin değişen vurgusu ve ezgisiyle birlikte –DİR eki çoğu zaman kesinlik ve belirlilik bildirmektedir. Bir gerçeğin, durumun vurgulanması kesinliğinin belirtilmesi için isimlerden sonra –DİR eki yüklemleştirci olarak kullanılmakta ve III. Kişi bildirme eki görevinden uzaklaşmaktadır.

- 8 (a) *Çocuklar okuldadır. (vurgulanır -Çocukların başka yerde değil okulda)*
 (b) *Bakin ben ülkemi iyi tanırım, Türkiye 80 yıldan beri laik bir ülke, laiklik Türkiye'nin gerçek totemidir. (kesinlik)*
 (c) *Türkiye Avrupa için karşılıklı olarak bir devrim değil, evrimdir. (belirlilik, kesinlik)*

Günlük konuşmada ve resmi olmayan yazılarda 'isim+-Ø ile yüklemleştirme' yapısı çok sık olarak kullanılmaktadır. Örneğin "A = B" cümlelerinde; resmi, 'Kızın adı, Fatma'dır.' Resmi olmayan, 'Kızın adı, Fatma.'

3. Fiil Cümlelerinde Bildirme Ekinin İşlevleri

Bildirme eklerinin III. kişisini bildiren –DİR eki isimlerin sonuna gelerek onları yüklemleştirmesinin yanı sıra bazı bildirme ve tasarlama kiplerinin sonuna gelerek oluş ve kılışa süreklilik, kesinlik, kuvvetli, bir ihtimal (Korkmaz 1992:) kavramı da katmaktadır. Ancak TT de bu ek bütün kiplerin sonunda değil, sadece –miş, –iyor, –ecek, –meli ve –mekte ile birlikte kullanılmaktadır. Bazı bildirme ve tasarlama kiplerinin de sonuna gelerek oluş ve kılışa süreklilik, kesinlik, kuvvetli bir ihtimal kavramı katar.

3.1. –miş+ DİR yapısı

Görülen geçmiş zamanı belirten –miş eki ve –DİR eki bir arada kullanıldığında, –DİR eki cümleye 'tanım, açıklama' anlamı katmakta, bunun yanı sıra geçmişte sürekli gerçekleşen bir olayın, bir durumun anlatımında da kullanılmaktadır.

- 9 (a) *Ada'ya her gidişimde onu hatırlamışımdır. (geçmişte sürekli gerçekleşen bir olay)*
 (b) *Sınavlarda hepimiz aynı hatayı yapmışızdır. (geçmişte sürekli gerçekleşen bir olay)*

(c) *Dilekçenizde belirttiğiniz isteğiniz Bakanlığımızca uygun görülmemiştir.* (açıklama)

(d) *İnsan doğanın içine sıkı sıkıya yerleşmiştir.*

(e) *Bu çocuğu her zaman sevmişimdir.*

9 (d) örneğinde *-Dlr* eki çıkarıldığında cümlelerin tanımlama anlamı da kaybolmakta, cümle tamamlanmamış gibi durmakta, dinleyiciler söylemin devam edeceği hissine kapılmaktadır. (e) de ise *-Dlr* eki çıkarıldığında tamamen farklı iki cümle meydana gelmekte, geçmişte sürekli gerçekleşen bir olay başkası tarafından anlatılıyor gibi olmaktadır. *-mış+ Dlr* yapısı ile oluşturulan cümlelere '*Allah biliyor, belki, muhakkak, eminim ki*' pekiştirici öğeler eklenerek cümlelerin anlamı '*kesinlik, belkilik*' ifade etmektedir, ancak bu öğeler kullanılmadan da iletişim bağlamında *-mış+ Dlr* yapısı bu anlamları verebilmektedir. Özellikle resmi açıklamalarda '*soğuk bir dil*' diye tanımlansa bile *-Dlr* eki çok sık kullanılmakta ve kesinlik işlevi ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, geçmişte yapılmış olması gereken bir işi belirtme, bir beklenti, umdu dile getirme işleviyle kullanılmaktadır.

(f) *Avrupa'nın 'Türkler Müslüman, kaliteli şarap üretemez' inancına rağmen ülkem her zaman şarap üretmiştir.* (kesinlik)

(g) *İşallah, kopya çektiğimizi kimseye söylememişsindir.* (bir beklenti, umdu dile getirme)

3.2. *iyor+ Dlr* yapısı

Şimdiki zamanı ifade eden *-iyor* eki ve *-Dlr* eki bir arada kullanıldığında cümlede '*kesinlik, belirlilik*' anlamının ön plana çıktığı görülmektedir. *-mış+ Dlr* yapısından farklı olarak '*sanırım, umarım, mutlaka, muhakkak*' gibi pekiştirici öğeler kullanılmadan '*kesinlik*' ifadesi belirttiğini ancak bu öğeler kullanılınca cümlelerin anlamında değişimler olduğunu görmekteyiz. Bazı cümlelerde ise *-iyor+Dlr* yapısının kullanımının zorunlu olduğu, bildirme eki kullanılmadığında anlamda bitmemişlik duygusunun ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun yanı sıra söylem boyutunda '*zıt anlamı*' ifade etmek için de *-iyor+Dlr* yapısının kullanılabilirliği.

10 (a) *Annem bizi beklemiştir.* (kesin veya belki)

(b) *Annem bizi bekliyordur, acele edelim.* (kesinlik daha belirgin)

(c) *Sanırım annem bizi bekliyordur.* (belki)

(d) *Muhakkak annem bizi bekliyordur.* (kesinlik)

(e) *Belkide ne yapmak istediğini gerçekten anlamıyoruz (dur).* (söylemde bitmemişlik)

(f) *İnanın sizi üzmem istemiyordum.* (tersini söyleme-istiyorum)

3.3. -ecek+ Dlr yapısı

Gelecek zamanı ifade eden -EcEk eki ve -Dlr eki bir arada kullanıldığında cümlede 'kesinlik, belirlilik' anlamının ön plana çıktığı görülmektedir. -EcEk + -Dlr yapılı cümlelerde 'sanırım, umarı' gibi pekiştirici ögeler pek sık kullanılamamakta, ancak 'mutlaka, muhakkak' gibi kesinlik bildiren ögeler sıklıkla kullanılabilmektedir.

11 (a) *Dilekçeler 1 Mart 1999 tarihine kadar kabul edilecektir.* (kesinlik)

(b) *Türk iş kadınları birikimleri ve dinamizmleriyle Türkiye'yi Avrupa'ya taşımakta öncü olacaklardır.* (kesinlik)

(c) *Belki de bir daha dönmek üzere gidecektir.* (olasılık)

3.4. -meli + Dlr yapısı

Türkçede gereklilik kipi fiilin anlattığı işin, oluşun gerekli bulunduğunu dile getirmektedir (Aksan 2006: 192). Gereklilik anlamı pekiştirilerek daha kesin ve ciddi bir anlatım için ise fiil cümlelerine -meli + Dlr yapısı getirilmektedir. Bu yapı ayrıca 'uyarı' anlamını da içermekte, resmi yazışmalarda da sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra bazı bağlamlarda gereklilik kipi 'olasılık' işlevinde kullanılır; "Eve gelmiş olmalı"-belki de gelmedi-. Ancak -meli + Dlr yapısının 'olasılık' işlevi bulunmamaktadır.

12 (a) *Çorba sıcak olmalı. Dikkat et de yanma!* (olasılık)

(b) *Çorba sıcak olmalı. Başka türlü sü içilmez.* (kesinlik)

(c) *Çorba sıcak olmalıdır.* (kesinlik bildirir, olasılık işlevini yitirir.)

(d) *Durumu babasına söylemelidir.* (zorunluluk)

(e) *Başvuranlar, banka dekontlarını dilekçelerine eklemelidirler.* (zorunluluk)

3.5. -mekte + Dlr yapısı

Türkçede şimdiki zamanı *şimdiki zaman* ve *sürekli şimdiki zaman* biçiminde ikiye ayırmak gerekir. Sürekli şimdiki zaman, geçmişte başlayıp hala süren ve en azından bir süre daha devam edecek kesintisiz bir oluşu, işi anlatır. Sürekli şimdiki zaman; *fiil+ -makta+ kişi eki* formülüyle kurulur. -mAktA ise, mastar eki -mA ile bulunma eki -tA'nın birleşmesinden oluşmuştur. Özellikle resmi yazılarda, bilimsel bildirilerde ön plana çıkan. -mekte + Dlr yapısı 'olayın, işin, oluşun' süregeldiğini 'resmi' bir biçimde ifade etmektedir

13 (a) *Çalışmalar devam etmektedir, lütfen zorluk çıkarmayınız.*

(b) *Yaşam daima yenilenmektedir.*

4. Bildirme Eki Alan İsimlerin Cümledeki Görevleri

4.1. Bildirme Ekiyle Yüklem

Bildirme eki alan isimler cümlede çoğunlukla yüklem görevinde kullanılmaktadırlar. Ayrıca, 'yakın, doğru' gibi sıfatlar 'yakındır, doğrudur' biçimiyle yüklem olarak kullanılabilirler. Özel isimler, zamirler, zarflar, edatlar ve bağlaçlar da cümlede yüklem görevinde kullanılabilirler.

14 (a) *Bu kız Ayşe'dir.* (Yüklem-özel isim)

Yüklem

(b) *Bu çocuk odur.* (Yüklem-zamir)

Yüklem

2.2. Bildirme Ekiyle Özne

Bazı yüklemeler -Dir eki alarak ve genellikle de 'bir' sözcüğü ile kalıplaşarak, aslında kendileri cümle oldukları halde, bir başka cümle içinde özne gibi kullanılmaktadır. 'Bir yağmurdur başladı', 'Bir telaştır gidiyor', 'Bir kahkahadır koptu'. Bu tür yapılarda -Dir eki pekiştirme amaçlı kullanılmaktadır. Bu nedenle bu tür özneler, diğer pekiştirme amaçlı kullanılan unsurları da dâhil ederek, 'pekiştirmeli özne' terimiyle de karşılanmaktadır. Ancak yüklemleştirici olsa da de 'bir' sözcüğü ile kalıplaşan -Dir eki almış cümleler söylem tamamlanmamış izlenimi uyandırmakta arkasından gelen yüklem ile tamamlanmaktadır.

(15) *Bir rüzgardır gelir geçer sanmıştım / Meğer başımda esen kasırgaymış sevgilim* (Şarkı)

Nesne Yüklem

Bir rüzgardır gelir geçer

Özne Yüklem

4.3. Bildirme Ekiyle Tümleç

Bildirme eki alan bazı sözcükler, cümlede tümleç göreviyle de kullanılmaktadır.

16 (a) *Üç yazdır oraya gidiyoruz.* (üç yazdır-zarf tümleci)

(b) *Ben seni senelerdir seviyorum.* (senelerdir -zarf tümleci)

Sonuç

Fiillerin basit ve bileşik zaman çekimlerindeki değişik anlam işlevleri, eklerin sözcük, cümle ve söylem düzeyinde meydana getirdiği ince ayrımlar, anlam daraltma, sınırlamadaki etkileri, farklı bağlamlarda kazandıkları farklı anlamlar

son yıllarda araştırmacıların dikkatini yoğunlaştırdığı konular arasında bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınmış olan bildirme ekleri TT de bağlama göre farklı işlevler kazanmakta, farklı görevler üstlenmektedir. Bildirme ekleri, 'her yerde var' ve 'hiçbir yerde yok' görünümü ile hem günlük kullanımda, hem resmi yazılarda hem de edebi dilde gücü oldukça fazla hissedilen bir ek görünümündedir. İsim cümlelerinde 'kesinlik, olasılık, tahmin yürütme, kişisel görüş bildirme' görevlerinin yanı sıra 'alay etme, küçümseme, kabullenememe' gibi işlevleri de bulunmaktadır. Ayrıca bazı ağızlarda vurguyu üzerine çekerek soru eki işlevini de üstlenebilmektedir. Fiil cümlelerinde ise cümle ve söylem düzeyindeki işlevi farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebilmektedir. Bu cümlelerde, 'olasılık, tahmin, gerçeğin vurgulanması, kesinlik, resmiyet, gereklilik' işlevleriyle kullanılmaktadır. Edebi yazılarda ve günlük dilde kullanılıp kullanılmaması ise kişinin biçem özelliklerinin en önemli göstergelerinden biri durumundadır.

Kaynakça

- Bassarak, Armin (1997). "New considerations about the Turkish -dir suffix". *International Journal of Central Asian Studies* 2, 114-126.
- Gencan, Tahir Nejat (1982). *Dilbilgisi*, İstanbul: Kanat Yayınları.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1953). "(-dir) eki meselesi", *Türk Dili*, No:24, 802-804.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK
- Sansa, Sabahat Tura (1986). "-DIR in Modern Turkish". *Proceedings of the Turkish Linguistics Conference*, A.Aksu-Koç & E. Erguvanlı-Taylan (eds.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 145-158
- Sözer, Emel (1980). "Türkçede "DIR" biçimbirimin kullanım alanları". *Bağlam* 2, 9-12.